

Badatelé sobě

Nobelova cena představuje pomyslný Olymp vědeckého ocenění. Teoreticky by měla být oproštěna od politických i osobních vlivů. Nominace, které jsou přesně definovány, se smí zveřejnit až po padesáti letech od jejich podání. Počet nominantů každoročně dosahuje řádově stovek. Proces nominace je přesně definován a uzavírá se k 1. únoru. Zatímco cena se pro obory fyzika, chemie, lékařství a fyziologie, literatura, mír uděluje od roku 1901, cena za ekonomické vědy byla poprvé předána teprve roku 1969. O udělení Nobelovy ceny za fyziku a chemii s konečnou platností rozhoduje Švédská akademie věd ve Stockholmu. Nobelovy ceny jsou pak formálně udělovány každým rokem vždy 10. prosince – v den, na který připadá výročí Nobelova úmrtí. Pravidla pro udělování ceny se v průběhu let modifikovala. Tak např. od roku 1968 mohou cenu sdílet nejvíce 3 osobnosti. Od roku 1974 může být cena udělena i zemřelé osobě, která byla vyhlášena nositelem ceny (obyčejně v říjnu), ale která zemřela před slavnostním předáním ceny. Okolnosti ohledně udělení ceny, diskuse a hlasování mohou být zveřejněny vždy až po 50 letech od jejího udělení.

Alfréd Bernhard Nobel je obvykle posuzován jako kajicný ničitel a jeho provázanost s objevem dynamitu zastínila autorství jiných objevů, z nichž má lidstvo užitek dodnes. Dynamit jej poznamenal i osobně – přes několik neštěstí v jeho továrnách až po výbuch při experimentu ve Stockholmu, při kterém zahynul jeho bratr. Nobel trpěl depresemi a anginou pectoris. Není bez zajímavosti, že se několikrát léčil i v Čechách. Zemřel roku 1896, ale Nobelovy ceny mohly být udělovány teprve od roku 1901, neboť se protáhly soudní spory pozůstalých příbuzných ohledně jeho závěti (odkazující téměř celý majetek Nobelově nadaci).

Ačkoliv se Nobelovy ceny udělují od roku 1901 každoročně (tedy i v letech první a druhé světové války), ocenění za chemii bylo do roku 2018 uděleno „pouze“ 110. V těchto případech se uplatnil článek ve statutu Nobelovy ceny, který konstatuje, že pokud dílo žádného z nominantů nedosahuje významu definovaného v úvodním paragrafu, cena není udělena. Nejmladším nositelem Nobelovy ceny za chemii se stal ve svých 35 letech Frédéric Joliot, který byl oceněn v roce 1935 spolu se svou ženou, Iréne Joliot-Curie. Naopak nejstarším laureátem se stal John B. Fenn, kterému bylo v roce 2002, kdy získal Nobelovu cenu, 85 let.

Ani tak prestižní a ostře sledované ceně se nevyhnula kontroverzní udělení (často spíše neudělení) a skandály. V poslední době je to událost, týkající se ceny za literaturu. Jedná se o skandál spojený s osobou kulturního impresária Jeana-Clauda Arnaulta, jehož manželka Katarina Frostensonová je (v současné době neaktivní) členkou Švédské akademie. Arnaulta na podzim obvinilo nejméně osmnáct žen ze sexuálního zneužívání a navíc čelí podezření, že vynášel zákulisní informace z Nobelovy ceny. Švédská akademie se rozhodla přerušit s ním veškeré styky. Toto přerušování zahrnovalo i ukončení členství Frostensonové. Na tom se ale akademie nebyla schopná jednohlasně dohodnout, což vedlo

k odchodu několika dalších členů. Ve zbývajícím počtu sice Akademie ještě mohla rozhodovat o laureátech, ale nemohla přijímat nové členy. V této situaci bylo rozhodnuto, že za rok 2018 nedostane ocenění nikdo. Naopak v roce 2019 tak dostanou literární Nobelovu cenu hned dva spisovatelé.

Na počest 150. výročí publikace Mendělejevova periodického zákona prohlásila UNESCO letošní rok 2019 za Mezinárodní rok periodické tabulky prvků. Nicméně sám Mendělejev se Nobelovy ceny za chemii nedočkal, ač byl od roku 1905 členem Švédské akademie věd a Nobelovským výborem pro chemii byl k udělení ceny v roce 1906 doporučen právě za objev periodické tabulky prvků. Na zasedání akademie, kde mělo být rozhodnutí výboru potvrzeno, padl neočekávaně další návrh – na Henriho Moissana, podporovaného členem akademie Svante Arrheniem. Ten se o objevu Mendělejeva vyjádřil ve smyslu, že objev je již příliš starý na to, aby mohl být oceněn v roce 1906. Podle mínění současníků byl proti Mendělejevovi Arrhenius motivován především osobně – nemohl se přenést přes Mendělejevovu kritiku jeho disociační teorie. Po bouřlivé diskusi akademie rozhodla ve prospěch Moissana většinou jednoho hlasu...

Jiným velmi kontroverzním rozhodnutím bylo udělení Nobelovy ceny za chemii v roce 1918 Fritzovi Haberovi za objev technologie výroby amoniaku přímou syntézou z prvků. Haber byl za první světové války zodpovědným za vývoj chemických zbraní a pod jeho přímým vedením byl v dubnu 1915 použit na bojišti u Ypres chlor jako bojový plyn – v důsledku čehož zemřelo na francouzské straně více než 7000 vojáků (v současné době by Haber byl souzen jako válečný zločinec). Ve světovém veřejném mínění se objevily názory, že cena mohla být udělena jen díky „germanofilství“ jisté části švédské vědecké obce, která viděla své místo po boku Německa.

Sporná rozhodnutí se nevyhnula ani jiným oborům. Nobelovu cenu za mír nedostal nikdy Mahátma Gándhí, ačkoliv byl nominován pětkrát (včetně roku 1948, jen několik dní před tím, než byl zavražděn). Obdobně bychom se z dnešního pohledu mohli podívat nad tím, proč cena za literaturu nebyla udělena např. A. P. Čechovovi nebo L. N. Tolstému. Není bez zajímavosti, že jediný český nositel Nobelovy ceny za chemii, prof. Jaroslav Heyrovský, který získal cenu v roce 1959, byl poprvé nominován již v roce 1934 a potom opakovaně např. v letech 1940, 1944, 1952–1954, 1956–1958. Je zřejmé, že nějaká absolutní objektivní kritéria nemohou existovat, i v udělení těchto cen se nenápadně uplatňuje světová politika či osobní sympatie (resp. antipatie). Nicméně na internetu lze nalézt recept na to, jak zvýšit pravděpodobnost, že vám Nobelova cena bude udělena: „Něco zajímavého vymyslet nebo objevit, být osobou známou ve vědeckém světě, neustále přesvědčovat o nedozírném významu svých objevů, být naživu, dožít se vysokého věku a nejlépe odstěhovat se do USA“.

Pavel Chuchvalec